

125 година од рођења Милоша Црњанског

Миливој Ненин

„ИНТЕРВЈУ” И КОМЕНТАРИ

У овом тексту ћу, још једном, показати због чега волим да читам преписку и какав се то вишак значења крије у писмима... Али, биће ту приче и о крађи, о претњама убиством, биће и враћања у детињство; описаћу и први судар са ауторитетима; биће и постављања дијагноза, мало вискија, али и померене логике... Биће доста дигресија, али и „нових” теоријских појмова. Измешаће се учитељице и тетке. А текст ћу почети анегдотом, која ће бити испричана по сећању – скроз ненаучно. По свему судећи требало би то да буде један весео текст.

*

Природно је, да сваки човек, који има иоле животног искуства, док даје интервју, брине о томе да ли ће то што је говорио бити верно пренето. Отуда је једнако природно да се текст интервјуа тражи на ауторизацију, односно „на параф”.

И Никола Пашић, један од чувенијих српских државника, имао је исту бригу када је давао интервју за неке француске новине. (То је та обећана анегдота.) Ту је био присутан и преводилац, иако Пашић зна француски језик. Пашићева жена износи слатко и већ не знам ни ја какво послужење... Француски новинар би и то да стави у текст – пита како се жена зове. И пре него што је преводилац стигао да каже женино име, Пашић је рекао лажно име рођене жене.

По завршетку интервјуа, када су остали сами, преводилац пита Пашића због чега „крије” женино име. Пашић је отприлике рекао – да ако они верно пренесу оно што је он рекао, онда та лаж са жениним именом нема никакву тежину. Али, ако кривотворе оно што је говорио – лакше ћемо демантовати; ето, не знају ни како се жена зове!

Том страху од кривотворења – али и погрешним именима – још ћемо се вратити. Сада ћемо у први план ставити учитељице и њихов утицај на живот детета, али и на литературу.

Колико пута се „родитељство” разбило о реченицу „рекла је учитељица”. Учитељице често имају снагу, које нису ни свесне. Оне су прва институција са којом се дете сретне у животу. (Још ако имају дугу косу!) Памтим учитељицу која је, када би изишла из учионице, а оставила децу у учионици, искористила и друга Тита – као да га је оставила да чува децу. („Пазите, друг Тито вас гледа!”) Но, прича о учитељицама, стицању радних навика и ауторитету, нема краја и отуда је морамо прекинути.

Овде ће бити речи о другој страни тог ауторитета; о жељи ученика да, док пишу, испуне учитељичине жеље. (Шта би учитељица волела да чује, односно прочита.) Дакле, увек је нужно мало засладити текст... Ако се описује преорана земља, онда та земља мора да се пресијава на сунцу, на пример.

Ако се описује сахрана, онда мора бити и снега... А те пахуље морају бити несташне... И да не набрајамо. Наравно, човек напушта такво писање, пре или касније; но, уколико не може да се ослободи таквог писања – онда ту почиње нешто што бисмо назвали *комплексом учитељице*.¹ (Могли смо у текст ставити и *учишељ* уместо *учитељица* – али феминизам у нама је претегао.)

*

И коначно смо стигли до наше приче. У књизи *Време забрана*, Коста Димитријевић, књижевник и публициста, пише и о Црњанском. Назов тог текста је „Са Црњанским у Лондону”.²

Све почиње описом сахране Милоша Црњанског. На погребу је вејао „ситан, бели снег”. Људи долазе у „таму капеле”... Ту је и жена под црним велом „стара, болесна и немоћна”; седела је на столици усамљена... „Несташне ситне пахуље” су падале. Не заборавите да су пахуље биле беле, а онда као контраст долази „црни, погребни мерцедес”... „Снежна вејавица није престајала”. Песникова супруга у црнини, завејана „пред нашим очима,” поче се претварати у „споменик од белог мрамора”... Учитељица би била задовољна.

¹ Чак је и један Душан Радовић, у другом разреду гимназије (данас шести разред основне школе) патио од тог комплекса. О томе нам је – у књизи *На осирву иписаћеј столица*, Београд, 1995 (приредили: Матија Бећковић и Мирослав Максиковић) – проговорио на један аутоироничан начин...

² Коста Димитријевић, *Време забрана*, сведочења значајних савременика, Београд 1991. године.

А Коста Димитријевић се у том тренутку сетио боравка у Лондону с пролећа 1962. године и разговора који је водио са Црњанским... Али се још више сећа неприлика које је после објављивања тог „интервјуа” имао са Црњанским; који, не само што се наљутио, већ је и „кварио” живот Димитријевићу и „угрозио” му каријеру... (Узгред, Црњански је у књизи *Време забрана* приказан крајње неповољно: и као болесник – манија гоњења – и денунцијант – пише писма против Косте Димитријевића. Једном речју, као нечастан човек).

Али, оно у чему се Коста Димитријевић и Црњански слажу, јесте то да је Црњански разговарао са Димитријевићем у Лондону 1962. године и да је *Полиџика* тај „интервју” донела – али га није пренела верно. И Црњански се наљутио. Но, наљутио се и Коста Димитријевић – мада од њега (Косте Димитријевића) сазнајемо да је „Писмо из Лондона” „драстично скраћено, осакаћено”. И ту сада почиње реконструкција читаве приче. Но, читалац мора знати да је Димитријевићу *савести чистиа*: каже да је Црњанском послао текст на ауторизацију. (Нећемо заборавити ту реченицу о чистој савести и о ауторизацији. чиста савест је неодвојива од ауторизације).³ И сада, готово три деценије доцније, 1991. године, Коста Димитријевић би да исправи неправду коју је *Полиџика* направила и једном и другом учеснику „интервјуа”; доноси то „Писмо из Лондона” онако како га је, давне, 1962. године, написао! (После тог, аутентичног текста, следе Димитријевићеви накнадни – показаће се то у овом тексту – збуњујући коментари.)⁴

И ту се сада отвара читав низ питања и овај весео текст се одједном уозбиљује. Прво питање је да ли ико (писац, рецензент, уредник, лектор, коректор) чита завршен текст? Ако чита, онда је тај неко морао исправити грешку која се појавила. (Зар учитељица оним ђацима, који први предају рад, пре краја часа, не каже: прочитајте рад још једном и исправите грешке?)

Наиме, на 196. страници пише да је Црњански за писање у *Ел Ецономистију* примао 18 фунти месечно, а у истом тексту, у *коменџарима*, на 218. страници, Коста Димитријевић, полемишући са Црњанским (коначно је видео писмо, које је Црњански упутио једном другом новинару *Полиџике*),⁵ пише: „што се тиче колико је Црњански сарађујући у

³ На 149. страници, Коста Димитријевић дословце пише: „Али, моја савест, била је чиста: неколико недеља пре објављивања послао сам био на лондонску адресу Црњанског ТАЈ ТЕКСТ НА АУТОРИЗАЦИЈУ”. (Подвукао М. Н.)

⁴ Поглавље „Са Црњанским у Лондону” је од 147. до 220. стране. После описа сахране, аутентичан текст интервјуа (по речима писца) је од 151. до 203. странице. А од 203. до 220. странице иду Димитријевићеви збуњујући коментари. Дакле, тих педесетак страница разговора са Црњанским у Лондону, стало је на мало више од пола странице *Полиџике*.

⁵ О том писму ћемо проговорити мало касније.

оном Стојадиновићевом гласилу био плаћен, мени није познато. Само знам да сам записао по његовим речима '18 фунти недељно'".

Како онда тај исти Коста Димитријевић пише на 196. страници да је у питању 18 фунти месечно?⁶

Биће да је прецизно записао и дао неком те белешке на прекуцавање; а онда, по сећању, погрешно цитирао! А прекуцано није читао! Јер, да је читао, застао би код тих 18 фунти месечно.

Тај немар је још видљивији када на 205. страници каже да је „у лето 1963 полазећи у посету..." Није лето 1963, већ пролеће 1962... На 219. страници помиње 3. јун 1963, а у питању је 1962. година.

Стиче се утисак да Коста Димитријевић, иако 1991. године, доноси писмо из Лондона, онако како га је написао 1962. године, у овом закаснелом тексту брани „осакаћену” верзију.⁷ То се лако да показати на примеру вискија. У аутентичној верзији (стр. 165.) Коста Димитријевић пије виски, а Црњански пије чај. Међутим, Коста Димитријевић – не бирајући средства, ударајући и на самог себе – закључује да Црњански воли виски – јер се обрадовао шљивовици, коју му је донео на поклон. (Не усуђујем се да то напишем, али Коста Димитријевић очито није читао сопствени текст!) То да Црњански воли виски појачава се и тиме што Црњански у писмима помиње и вино. (Закључак се сам намеће: човек некад ради, да би прикрио да је лењ; понекад пуши, да би прикрио да је непушач; а Црњански пије чај да би прикрио да воли виски!)

Заправо, Коста Димитријевић полемиса са једним писмом Црњанског, које је касно видео. А у том писму Црњански каже да виски никада није узео у уста. У том писму Црњански је пописао неистине из интервјуа објављеног у *Полиџици*. (Мада нам је то писмо важније због једне друге ствари!)⁸

⁶ Надам се да ће се читаоци сложити са мном, да 18 фунти месечно, није исто што и 18 фунти недељно.

⁷ Да не би било забуне: не тврдим да је Коста Димитријевић сам скратио свој текст – али тврдим да брани ту скраћену верзију; што, ипак, уноси забуну!

⁸ Црњански је 26. маја 1963. године упутио писмо Живојину Тодоровићу. И набраја неистине из „интервјуа” од 15. јула 1962. године: „Каже да имам 'омиљени' паб, а овде сви знају да не идем у паб. Каже пили смо виски, а ја га никад у уста нисам узео”... „Написао је да се нудим *Полиџици* да нападам емиграцију, а ја се ником нисам нудио, него сам рекао да бих радо био *Полиџикин* дописник у Риму, где бих могао да користим, а да бих писао и о ономе што сам у емиграцији доживео. Ја имам његово писмо из ког се види да га НИСАМ пратио на станицу, а он пише у интервјуу да сам га испратио”... „Како ме тамо мрзи неки Максимовић, а немам појма ко је то, и неки Адамов, јер је зет Милана Богдановића, а не знам ко је то. Како је Дража Марковић хтео да спречи да се о мени ма шта пише, јер ме је чекао у Југославији два пута, а ја га преварио. Нити знам Марковића, нити сам га икад видео, нити са њим разговарао, нити му ма шта обећао.”

Но, пре него што се вратимо том писму и пре него што се дотакнемо кључног аргумента – питања ауторизације – читаоце морамо одморити од тешких питања...

Дакле, у нашу причу ћемо убацили једну епизоду, коју као да нам је написао Стеван Сремац – и има и нема везе са причом – али служи да се читалац одмори...

У причу уводимо Мику Ковачевића, емигранта, „овејаног пљачкаша и силеџију”... Тај Мика Ковачевић је убрзао сукоб између Црњанског и Косте Димитријевића. Наиме, после Лондона, Коста Димитријевић иде у Париз, носећи притом негативе фотографија на којима је Милош Црњански... А у париски стан Косте Димитријевића провалио је Мика Ковачевић и украо те негативе...

Коста Димитријевић је у Паризу, у међувремену, упознао неког црногорског четника, знаменитог имена (Павле Поповић). Сада препуштамо реч Кости Димитријевићу.

Памћим да ме је једне вечери, тај Поповић позвао у оближњи бистро, и добронамерно саветовао да ићи пре мењам хошел или бежим из Париза, јер ми од помахнијалоџ Ковачевића овде нема живоћа. Уплашена за мене моја рођака Мила наговорила ме је да послушам Поповића, потврдивши да се још један Ковачевић врло сурово обрачунава са онима који му нису по вољи; у стању је да пошлаци своје људе да жртве пребију, а често и баце у мушну Сену. Неки гости, по причању моје рођаке, после састајка са Ковачевићем, више се нису ни враћили у тај хошел. Послушавши добронамерне савете, још исте вечери, не остављајући своју адресу, оказао сам хошелску собу. Међутим, како су сви хоштели у околини Монпарнаса били заузети, сећам се да сам ту ноћ провео у ресторанима чувених париских Хала, да би тек сутрадан око подне нашао собу на другом крају града, у хошелу Слобода близу шрга Клиши.

О тој краји одмах сам исмом обавестио Црњанскоџ, а потом отишао на француску ривијеру, где сам провео остатак још једног одмора.

Али, где је ту јунаштво? Нема ни витештва! Шта би учитељица рекла? (Можда би добио само похвалу што је Сена – мутна.) Узбудљивије би било сучелити Косту Димитријевића и Мику Ковачевића! Понудићу, дакле, и „храбрију” варијанту ове приче.

У Паризу, отишао сам у полуемгрантском хошелу Де ла Терасе покрај Марије Медичи вратица 6, Rue Rouer – Collard. Ту ми на несрећу моју једно по подне украду из собе енглески календар у коме сам имао све адресе записане а у специјалној прегради држао Ваше негативе. Једини човек кога је то могло интересовати то је Мика Ковачевић, емигрант за кога кажу да је некада живео и у Лондону? Тај шездесетогодишњи још један претио је цело време мој боравка у Паризу да ће ме пребити и убити јер сам „црвени” и тако даље. Највише ме је наљутило када је

причао да сам у фељетону о Јанку пољубувао Карађорђа и сличне примитивистичке глупости. У ствари тај господин био је у то време бесан на моју шетњу која је пресјала да га помаже пошто јој је за годину дана шобожњег пријатељства на име позајмица узео равно триста хиљада франака. Нервиран, узнем од шетње адресу шоџ Мике и одем право у стан Г-ђе Жаклине са којом низ година живи и кажем му дословце: Дошао сам да ме пребјете или да разговарамо на бирајте! Није ме шакао, чак ми је и каву скувао. Али, колика је мизерија видео сам по шоме што ми је своју мајору метресу Жаклину претставио као – служавку! Ипак, ја сам пред њим шој служавки пољубио руку, при ујознавању, наравно.

Прекидам овде, остављајући читаоцима времена да упореде ове две верзије истог догађаја и да одаберу ону која им се више свиђа.

А после одмора, прелазимо на најтежи део приче... Долазимо, конечно, до обећане ауторизације. (А и ја, опет, прелазим у прво лице.)

Замислите ситуацију, драги читаоци, у којој пишем писмо рођеној деци и кажем им да ми у следећа два месеца не пишу, јер нећу бити код куће. И замислите сада да се после десетак дана жалим комшилуку како ми се деца не јављају. Докле би та моја прича пролазила код комшилука? Па до првог сусрета неког комшије са мојом децом... Мада, АКО БИ НЕКО ОТКРИО МОЈЕ ПИСМО...

То све подсећа на АУТОРИЗАЦИЈУ Косте Димитријевића. У писму Црњанском тај исти Коста Димитријевић дословце пише: „Уредник Културног недељног додатка Политике Душан Адамовић пожурio ме је да му већ за недељни број напишем Лондонски сусрет са Вама. Разуме се да сам му већ за два дана однео рукопис АЛИ МИ ЈЕ ЖАО ШТО НИСАМ ИМАО ВРЕМЕНА ДА ВАМ ПОШАЉЕМ НА ПАРАФ. Но ја се надам да ћете разумети моју ситуацију и примити извињење. Шаљем Вам дупликат текста предатог Политици да би видели шта су евентуално скратили или избацили”. (Подвукао М. Н.)

Све је ово врло љубазно и коректно! Али, зашто онда Коста Димитријевић у збуњујућим коментарима у књизи *Време забрана*, не може да дође себи од чуђења: „Зашто је Црњански ћутао пуне три недеље, то могу само да наслућујем”.

Читаоци овог текста знају зашто је Црњански ћутао. А то лако може сазнати и Коста Димитријевић; довољно је само да прочита сопствено писмо Црњанском. (Ето и одговора на питање због чега волим да читам преписку.)

Писмо је почео да пише 3. јуна 1962. године – али га није довршио истог дана. (И то знамо из писма.) „Интервју” у *Политици* појавио се 15. јула 1962. године.

А тај интервју је Црњанском направио конкретне проблеме. И о тим проблемима је Црњански писао новинару *Политике* Живојину

Тодоровићу. Побројао је Црњански шта је све погрешно записано, као што смо већ рекли.⁹ (Мада се нисам довољно задржао, на можда и најважнијој Димитријевићевој „интерпретацији”. Ако кажем да ћу писати о животу на селу, на пример, да ли то значи да ћу писати против живота на селу? Црњански је рекао да ће писати о томе шта му се све у емиграцији дешавало; а Коста Димитријевић то чита као да ће Црњански писати против емиграције)!

Не кажем да није важно то што је Црњански побројао. Али у овом тренутку важнија је паралела, која се сама наметнула. Како се Црњански односи према Живојину Тодоровићу, новинару *Полиитике*? Односи се са поштовањем и наглашено љубазно!¹⁰

Ствар је дирљиво једноставна! И Живојин Тодоровић га је интервјуисао, као што га је интервјуисао и Коста Димитријевић. Али је живојин Тодоровић ВЕРНО пренео оно што је Црњански говорио!¹¹ Ту негде се крије разлика.¹²

И запитајмо се још једном: да ли је Црњански тражио много? Да ли је тражио више од других, ако је тражио да оно што је говорио буде верно пренето?

*

Али, да приведемо текст крају: да повежемо оно што смо развезали; да закопчамо оно где смо ставили копче; а и да се Душана Радовића, макар у фусноти, још једном сетимо.¹³

Јасно је читаоцима да је и прву и другу верзију приче о Мики Ковачевићу у Паризу, написао Коста Димитријевић! (Друга верзија је из писма Црњанском од 3. јуна 1962. године.) Одговор на питање зашто Црњански добија витешку верзију крије се у потпису! Коста Дими-

⁹ Видети напомену број 8.

¹⁰ Није реч само о овом једном писму. Имам у рукама пет писама Црњанског упућених Тодоровићу.

¹¹ У писму од 30. јануара 1963. године, Црњански отписује живојину Тодоровићу, од кога је добио књигу *Реч имају иисци свети*: „Задовољан сам са оним што сам рекао и тачно је донето”.

¹² О томе колико је Црњански поштовао *интервјуе* и са којом озбиљношћу им је приступао, најбоље нам могу показати *Идеје*, које је уређивао 1934. и 1935. године. (Узгред, један од пажљивијих читалаца *Идеја*, као први утисак после читања *Идеја*, истакао је да се Црњански у *Идејама* залаже за оно што је *здрво* у нашој традицији.)

¹³ Једино нисам у стању да распетљам ствар са теткама. Да ли је рођака Мила она тетка која је Мики Ковачевићу посудила 300. 000 француских франака (умало нисам написао *швајцарских*)? Ако је она та тетка – како онда Косту Димитријевића пушта да испоснички живи на „Зденка” сиру и Гавриловићевој салами? И да ли та тетка, на тај начин, руши све тетке из литерарног дела Душка Радовића?

тријевић потписује писмо упућено Црњанском са „Ваш ученик Коста”. И отуда Црњански добија верзију рада којом би и учитељица била задовољна. (Комплекс учитељице је још једном победио.)¹⁴

Још увек смо код писма Косте Димитријевића од 3. јуна 1962. године. И у том писму – да не буде да на крају још једном нисмо прочитали сопствени текст – Коста Димитријевић доноси једно погрешно име. Наиме, уредник Недељног културног додатка НИЈЕ Душан већ Драгослав Зира Адамовић! (Зна Коста Димитријевић како се Адамовић зове – видели смо то у *коментарима*, на 217. страници.) Да ли се то, на трагу Николе Пашића, Коста Димитријевић, још у XX веку, спремао да, у XXI веку, демантује сопствено писмо? (Или је у питању обична грешка?)

И док сам приводио крају овај текст о нашим наравима, стигло ми је у руке и писмо Миодрага Максимовића упућено Црњанском.¹⁵ То писмо ми је послала Горана Раичевић, која тврди да преписка Црњанског показује Црњанског у лепом светлу и да истиче његову људску доследност...

Е, ту би прича морала да има нови ток, али се бојим да би се разлила и да је нико више не би покупио... А не би ме изненадило да се и Мика Ковачевић, однекуд, неким залуталим писмом, огласи...

Још једном се показало да је лакше ући у причу, него из ње изићи.

¹⁴ Али, та *интимизација* прераста врло брзо у нешто друго. Наиме, Димитријевић испишује реченицу, која му баш и не служи на част: „Једини који у ’Политици’ није за Вас имао лепу реч то је револуцарски новинар М. Максимовић, човек без труни талента, интригало прве врсте”. (То писмо Косте Димитријевића чува се у Легату Милоша Црњанског, да отклонимо сваку забуну.)

¹⁵ Миодраг Максимовић је видео писмо које је Црњански упутио Живојину Тодоровићу 26. маја 1963. године и већ 1. јуна пише Црњанском. Негира оптужбе, које је Димитријевић изнео. Али, из тог писма сазнајемо да је Адамовић „зет једног угледног недавно преминулог адвоката из Брчког, и који нема никакве родбинске везе са Миланом Богдановићем”. Али, оно што је занимљиво, из тог писма сазнајемо да је Дража Марковић „човек који високо цени и поштује” поезију и прозу Милоша Црњанског. (Било је то време када су политичари читали књиге.)